

Шевченко був надзвичайно освіченою людиною. Чудово про нього висловився у своїй блискучій «Присвяті» Тарасові Шевченку з нагоди сторіччя від дня його народження І. Франко: «Він був сином мужика, — і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком, — і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком, — і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і ученим». Крім літератури та мистецтва Шевченко цікавився математикою, фізикою, хімією, медициною, прикладною технікою.

За його переконанням, наука і техніка повинні служити людині, полегшувати тяжку працю трудівників. У повісті «Наймичка» Шевченко пише: «О агрономы-филантропы! Выдумайте вы вместо серпа какую-нибудь Другую машину. Вы этим окажете величайшую услугу обреченному на тяжкий труд человечеству» (III, 65)¹. Слово *машина* виступає тут у своєму прямому значенні: «механізм або комплекс механізмів, призначений для виконання корисної роботи...» (Словник української мови: В 11-ти т. Далі — СУМ). В уривку: «*Машину* накрутил какой-то молодец в солдатской шинели, и она задрезжала увертюру «Роберта-Дьявола»... После увертюры «Роберта» *машина* зашипела «Уж как веет ветерок» (V, 98—99) — йдеться про старовинний програвач, який накручували, щоб послухати музику. Цю лексему вживає Шевченко й у переносному значенні, говорячи про людину, що діє автоматично, несвідомо: «И с той поры каждый божий день, какая бы погода ни стояла, дождь ли, снег ли, ни на что не смотря, шагал наш педагог из хутора и на хутор, поутру и ввечеру, не прибавляя и не убавляя шагу, как *заведенная машина*» (IV, 33).

У Шевченка є згадка і про *електричну машину*: «Около стен стояло две кушетки, а между ими, у стены, простой дубовый стол и на нем *электрическая машина*» (III, 230). Це, звичайно, не «сукупність механізмів, які перетворюють механічну енергію на електричну» (СУМ), а відомий механізм для наукового і навчального застосування.

У Шевченка зустрічаються і слова *механізм*, *механік*, правда, у переносному значенні, а також слова *механіка*, *механічний*, напр.: «Я знал его как самого неистового и неистощимого стихотворца, но не знал скрытого *механизма*, которым приводилось в движение это неутомимое вдохновение» (V, 45); «Лист перед Серве — фанфарон, простой *механик*, ремесленник перед художником, больше ничего» (III, 259); «...він мені сказав от що: щоб ти йому не барившись написав, котрий Каленикові год? Чому він учився в Херсоні: чи навігації, Чи *механіки*, чи математики?» (VI, 229); «С Новым годом . поздравляю вас и весь ваш завод с *механическими мастерскими...*» (VI, 244); «Сюжет старый, избитый, и поэтому-то нужно хорошенько его обработать, т. е. сочинить, *механической работы* тут немного» (IV, 228).

Кілька разів у різко негативному значенні повторює Шевченко слова *амфібія* і *автомат*: «А есть и такие несчастнейшие люди, с которыми и из семи печей хлеба поешь, а все-таки не узнаешь, что оно такое, *человек* или *амфибия*» (IV, 363); «Зачем они детей родят, эти *амфибии*, эти *бездушные автоматы*?» (IV, 268). Тут *амфібія* в переносному значенні дорівнює сучасному *приспосованець*. А лексему *автомат* Шевченко вживає, щоб дискредитувати зовнішній аристократизм дворянства, розкрити його тупість і неуцтво. Письменник нещадний до будь-яких проявів нечесності, бруду, підлоти. Найжахливіше, зауважує він у щоденнику 20 червня 1857 року, — це «похоронить в самом себе всякое человеческое чувство, сделаться *бездушным автоматом* и слушать молча, не краснея и не бледнея, слушать нравственное назидание от грабителя и кровопийцы» (V, 25).

У негативному плані вживає письменник і словосполучення *говорящий автомат* (IV, 32) на означення людини, яка діє бездумно, машинально.

Займаючись скульптурою, Шевченко зацікавився гальванопластикою — технікою переведення скульптури в метал, що також позначилось на його лексичі: «Я еще прошу К[арла] И[вановича], не сообщит ли он мне своих простых практических средств в отношении *гальванопластики*» (VI, 85); «Я уже думал было устроить себе невеличкий

¹ Цит. за виданням: Шевченко Т. Повне збір. творів : У 6-ти т.— К., 1963-1964.

гальванопластический аппарат, так что ж!» (там же).

Шевченко виявляє неабиякі знання у справі фотографії. Коли читаєш його листи, то іноді здається, що пише професіональний фотограф: «...выберите, по крайней мере освидетельствуйте, выписываемую И[раклием] Александровичем] камеру для фотографии с прибором, в особенности обратите внимание на объективы Фогтленгера» (VI, 166); «...спроси у самого г. Прево, поручил ли ему помянутый г. полковник в прошлом году осенью выписать из Берлина камер-обскуру со всеми препаратами для фотографии или нет» (VI, 159). *Камер-обскура* — не що інше, як *камера-обскура*. Це найпростіший оптичний пристрій, що дає змогу одержати на екрані зображення предметів. Він є винаходом Леонардо да Вінчі (1500 р.), який пізніше був удосконалений Кразмом Рейнгольдом (1540 р.) і Дж. делла Порта (1553 р.).

З біографії Шевченка ми знаємо, що засланий поет у 1848-1849 рр. брав участь в Аральській експедиції. Там він познайомився з працями прогресивного німецького природознавця Гумбольдта, зокрема, з його видатним твором «Космос. Опыт физического мироописания». В листі до Бр. Залеського Шевченко писав: «О, как бы мне хотелось теперь поговорить с тобою о «Космосе» (VI, 152). Таким чином, потрапляє до лексикону письменника і таке сучасне і вже звичне для нас слово *космос*.

Привертає увагу обізнаність Шевченка в історії техніки. Він знав про існування парової машини, створеної шотландцем Джеймсом Уаттом, про американського винахідника Фултона, який збудував перший пароплав. У Росії перший пароплав «Елизавета» побудовано в Петербурзі 1815 р. Він курсував по лінії Петербург—Кронштадт. Отже, волзький пароплав «Князь Пожарский», на якому Шевченко повертався з заслання, був не першим, який йому довелося побачити. В щоденнику Шевченко записує такі знаменні рядки: «Под влиянием скорбных вопиющих звуков бедного вольноотпущенника *пароход* в ночном погребальном покое мне представляется каким-то огромным, глухо ревущим чудовищем с раскрытой огромной пастью, готовою проглотить помещиков-инквизиторов. *Великий Фултон! И великий Ватт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом.* То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете *ваше колоссальное гениальное дитя.* Мое пророчество несомненно» (V, 109). Тут Шевченко виступає з науковими узагальненнями виняткової ваги. Він розуміє, що машини мають різне соціальне «обличчя» в залежності від того, на користь кому вони використовуються: чи для наживи визискувачів, чи служать вільному трудовому народові.

Шевченко пророкував час, коли машини, поглинувши Царів і феодалів-поміщиків, служитимуть трудящим масам, полегшуючи їх працю в новому, вільному суспільстві. Афористичний вислів «*дитя Фултона и Уатта*» звучить у Шевченка як парафраз на означення парової машини.

Шевченко бачив першу в Росії залізницю, побудовану в 20-30-ті роки XIX ст. механіками Черепановими. Звичайно, він не міг не знати, що при будованні «кованої дороги», яку поет згадує в містерії «Великий льох» (1845 р.), гинуло багато людей:

Три указа накаркала [ворона]
На одну *дорогу*...
На яку це? на *ковану*?
Ну, вже *наробила*...
Да *шесть тысяч* в одной версте
Душ *передушила*...

(I, 297).

Пізніше Шевченко пише про «залізний шлях»: «Я жду тебе, а ти стань мені за рідного брата: поцілуй свою любу жіночку за мене і за себе, та й гайда на *залізний шлях*» (VI, 156). А в його щоденнику читаємо: «Я, забравши свою мизерию, поехал к *железной дороге*» (V, 218). І далі: «В 8 часов вечера громогласный *локомотив* свистнул и остановился в Петербурге» (V, 219). Отже, раз є *залізниця*, значить є і *локомотив* — «самохідна машина

(паровоз, тепловоз, електровоз і т. ін.) для пересування вагонів по залізничних рейках» (СУМ). Часто Шевченко уживає наукову чи термінологічну лексику в переносному значенні: «Намагнетизировавшись хорошенько, мы пожелали ей счастливой дороги» (у, 154); «Она — мужественная брюнетка, родом молдаванка, и такой страстно-чувственно-электризующей красоты, какой я не встречал еще на своем веку» (V, 152). Це стосується і слова *атом*, яке в переносному значенні використовується й тепер. Пор.: «На противоположной стороне с высокого бугра я любовался невиданною мною картиной, будучи сам *атомом* этой громадной картины» (IV, 112); «У плині залізної маси, У кожному *атомі* крові Одбилось замовлення класу і відповідь горда: готовий!» (Рильський, 1956, I, 28).

Проте більшість термінів Шевченко вживає у прямому значенні з метою реалістичного відтворення відповідних предметів чи явищ: «И после первой *апробации* поведал мне свое горе» (V, 67); «потом [Родзянко] потчевал какими-то *герметически* закупоренными кильками» (V, 56); «И не случись этого несносного ожидания, мне бы и в голову никогда не пришло обзавестись этой *эластической* мебелью» (V, 63); «Через всю белую равнину черной полосой растянулся наш *транспорт*» (IV, 112).

Вивчаючи творчість Шевченка, неважко помітити, що він мав надзвичайно широку, універсальну обізнаність, яка в деяких галузях доходила до професійного рівня. Великий поет, як справжній мислитель, прагнув пізнати весь світ. Але він знав, що це можливо лише у новому суспільстві, в якому поєднається правда і наука, на прихід якого поет пристрасно чекав:

І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки.

(II, 413).